

'את יי אאמיר סלה' מערבית ליום שני של סוכות

מבוא

בתחילת תקופת הדפוס, ומעט קודם לכן, נתקבע אלו פיוטים נאמרים בימים הנוראים ובשלש הרגלים לפי הענפים המרכזיים של מנהג אשכנז - מנהג אשכנז המערבי ומנהג אשכנז המזרחי, הנקרא גם 'מנהג אוסטרייך'. תהליך זה הביא להיעלמות פיוטים רבים מפייטני אשכנז וצרפת, שהתהלכו במנהגים צדדיים מוקדמים יותר. פיוטים אלו נותרו בכתביידי עד שעמדו שני חכמים, אדם וחתנו - ר' דניאל גולדשמידט וחתנו, ר' יונה פרנקל, ואיתרו את כל אותם פיוטים נעלמים שהילכו בעבר במנהגי אשכנז או צרפת, וההדירו אותם מחדש במחזוריהם לימים הנוראים ולשלש הרגלים, ש"לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם"¹.

כמובן, שבעבודה עצומה כזו, שהקיפה עשרות רבות של מחזורים וסידורים כתיבידי, נותרו פרט ועוללות; כמה עשרות פיוטים לימים הנוראים ולשלש הרגלים שנעלמו מעיני המהדירים. אחד מפיוטים אלו הוא המערבית 'את יי אאמיר סלה' לחג הסוכות², המתפרסם לראשונה במאמר הנוכחי על-פי שני כתיבידי.

פיוט המערבית שלפנינו, כשאר פיוטים אשכנזיים מסוגה זו, עומד על ששה קטעי פיוט, שהשלישי שבהם ארוך מחבריו³. בפיוט שלפנינו חתום כל הקטע השלישי באקרוסטיכון אלפבתי, המתפרש לכל אורכו עד הטור האחרון שלו, שאינו בכלל החתימה האלפביתית, ואפשר אפוא שבו התחיל הפייטן את חתימת שמו והמשיכה בקטע הפיוטי המרובע שלאחריו:

אַל תַּתְּעַלֵּם מִתְּחִינָתִינוּ / פֶּנֶה אֵלֵינוּ וְחַוֵּינוּ / שְׁוֹעָתֵנוּ סְכוֹת
רְחוּק מִן שְׁעִים יְשׁוּעָה פִּי מְרֹדוֹ כֶּךָ
עַל כֵּן לֹא יָרֹא בְּרֹב טוֹבְךָ
תַּצְפוֹן לַחֲסִידְךָ לְצִיּוֹן בְּשׁוֹבְךָ
נִגְלֶה וְנִשְׁמָחָה כֶּךָ⁴.

1. את המחזורים לימים הנוראים (ראש השנה ויום כפור) ההדיר ר' דניאל גולדשמידט והוציאם לאור בירושלים תשל. בשנת תשלג הוא נפטר לבית עולמו, וחתנו, ר' יונה פרנקל, המשיך במפעלו, ופרסם מעובדו את המחזור לסוכות (ירושלים תשמא), ואף הוסיף להדיר את המחזורים לפסח (ירושלים תשנ) ולשבועות (ירושלים תשס). מעובדו של גולדשמידט, כהשלמה למחזורים לימים הנוראים ולסליחות כמנהג פולין וליטא (ירושלים תשכה), פרסם נכדו, ר' אברהם פרנקל, את 'לקט פיוטי סליחות מאת פייטני אשכנז וצרפת' (ירושלים תשנ), ובשנים האחרונות מתבצע פרויקט השלמת ההדרת פיוטי הסידור האשכנזי-צרפתי – פיוטי נישואין, ברית מילה, שבתות מצוינות ועוד – בידי גבריאל וסרמן, על בסיס החומרים שאסף יונה פרנקל.

2. על הפיוט נרשם בכת"י אוקספורד, הנזכר להלן בסמוך: "ליום שיני". היינו, המערבית נאמרה בליל שני של החג.

3. ראה: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, מהדורה שנייה מורחבת, ירושלים תשסח, עמ' 465.

4. להלן, טורים 31-35. בכתב-היד: 'רוחק מרשיעים' ותיקנתי ל'רחוק מרשיעים', כלשון הפסוק בתהלים קיט קנה. הזחת הקטע הפיוטי המרובע הוא כדי לבדלו גרפית מהטור האחרון של הקטע הקטע הפיוטי הקודם.

הטור הפותח את הקטע הפיוטי המרובע מבוסס על תהלים קיט קנה: "רְחוֹק מִן־שָׁעִים יְשׁוּעָה, פִּי חָקִיף לֹא דָרְשׁוּ", אך אפשר שיש לתקן קלות בפיוטנו: "רְחוֹק יְשׁוּעָה מִן־שָׁעִים", ובכך תעלה החתימה **אפרים**. ואם נוסיף את 'בְּרֹב' ואת ראשי התיבות של תחילת הטור האחרון, תעלה החתימה: **אפרים בר הלל**. אך גם אם צדקתי בתיקוני ובפענוח החתימה, שאינה נקייה מקשיים⁵, לא מצאתי פייטן אשכנזי או צרפתי בשם זה. אפשר שהוא בנו של הפייטן האשכנזי, ר' הלל ב"ר יעקב, אחיו של ר' אפרים מבווא (ד'תתצב-תתקנז, 1132-1197) - שגם הם חיברו פיוטי מערביות⁶, והשערה זו נתמכת בהופעת השם 'אפרים' אצל דודו המשוער, שכן למקובל באשכנז היה אותו שם חוזר שוב ושוב באותה משפחה. זיהוי מחבר פיוטנו מוטל בספק רב, אך בנוגע לזמנו נראה, שהוא פעל במאה השלוש-עשרה או הארבע-עשרה, לכל המאוחר, זמנו של כתב-היד המחזיק את הפיוט. ועל כך העירני אברהם פרנקל (במכתב פרטי), שתיארוך הפיוט למאה השלוש-עשרה נתמך גם בשפתו הפשוטה והבלתי חידתית, בחריזתו שאינה תמיד מדויקת ובמשקלו שלעיתים אינו מוקפד, שמאפיינים אלו מצויים הרבה בפיוטי המאה השלוש-עשרה. בנוסף, סביר יותר שהפייטן הוא בן מנהג אשכנז המזרחי (אוסטרייך), מאחר שפיוטו מופיע במחזור כמנהג אשכנז המזרחי, וגם קשה לייחסו לאחד מפייטני קהילות הריינוס (אשכנז המערבי) שכן פיוטיהם מסוף המאה השתים-עשרה ואילך כמעט לא קיימים במנהג אשכנז המזרחי.

הפיוט בשלמותו מופיע בכתב-יד יחידאי: קובץ יוצרות ומעריבים כמנהג אשכנז המזרחי מהמאה השלוש-עשרה או הארבע-עשרה, כת"י אוקספורד, ספריית הבודליאנה Opp. 672 (מתכ"י: F16610), דפים 340-41b; ושתי המחרוזות האחרונות שלו (טורים 40-47) שרדו במקור נוסף: מחזור כמנהג אשכנז המזרחי ליום כפור ולסוכות, כת"י הילדסהיים, הארכיון העירוני (מתכ"י: F74942), עמ' 151. את הפיוט ההדרתי, כמובן, על-פי כת"י אוקספורד, ובשתי המחרוזות האחרונות שילבתי או רשמתי בפירוש את שינויי הנוסחאות מכת"י הילדסהיים.

הפיוט כולו מנוקד בכתב-היד, אך בהדרתי כאן הוא נוקד מחדש על-פי הכללים המקובלים (בהשארת האותיות המסמנות את אמות הקריאה, כמקובל בהדרה ראשונית של פיוטים), שכן העדפתי שלא לסמוך על הניקוד שבכתב-היד, שלעיתים שכיחות אינו קריא וגם אינו מדויק, שכן המנקדים דאז ציינו את סימני הניקוד כפי הגייתם גם בשעה שאין הניקוד נכון. כך למשל, נקדנים שהגו את הקמץ כפתח (כהגייה הספרדית של היום), ניקדו אות מקומצת בפתח. והתופעה מוכרת ביותר.

חריזת הקטע המרכזי של המערבית (הקטע המשולש; טורים 9-30) היא צכות, ומשום כך התיר לעצמו המעתיק להשמיט בכמה טורים את שתי האותיות האחרונות, בתוספת גרש, כמו: 'ברִיכ' במקום 'ברִיכות' (טור 14); 'מלחכ' במקום 'מלחכות' (טור 15). במהדורתי לפיוט השלמתי את אותם קיצורים בלא כל סימון והערה בביאור, ואילו קיצורים אחרים המופיעים בפיוט (מעטים ביותר) הושלמו תוך הודעה על הכתיב המקורי.

תודתי לידידי שסייעוני במאמר: ד"ר גבריאל ווסרמן הודיעני על קיומו של הפיוט, מסר לי העתקה חלקית ממנו וסייע לי בדרכים נוספות; ר' משה שפרבר נטל על עצמו את מלאכת הניקוד, מלאכה

5. חזן מהצורך לתקן את נוסח כתב-היד (מ'רחוק מרשעים ישועה' ל'רחוק ישועה מרשעים'), והדחוק לחתימת 'ב"ר', ישנו קושי נוסף בהצעת, כי מכיון שכל הבתים המרובעים לא תחומים, קצת קשה להניח שדווקא בית זה ישתתף בחתימה, ועוד כמהמשך חתימה. אך מאידך אין לזלזל בעובדה שבסופו של הפיוט המשולש, לאחר סיום החתימה האלבביתית, מופיע טור יתום שאינו מתקשר לחתימה ואינו נצרך לתבנית הפיוט, פרט לצורך חתימת שם הפייטן (ויותר נכון: לתחילת חתימת שמו). והדבר עדיין צריך עיון.

6. מר' הלל ב"ר יעקב ידוע פיוט המעריב 'מלך אלוהים הופיע מציון' (מחזור ראש השנה, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשל, עמ' 21-25), ואחיו, ר' אפרים, חיבר את המערבית 'כסה אורי וישעי ממי אירא ואוחילה' (שם, עמ' 18-20).

שהיא חכמה, וגם סייע בביאור כמה טורים מוקשים. תודה מיוחדת לר' אברהם פרנקל שקרא את גרסתו הראשונה של המאמר, העירני הערות חשובות והצילני מכמה שגגות. ישאו ברכה מאת השם.

מהדורה

אֶת יִי אֱמִיר סֶלָה
אֲשֶׁר סִיכְנִי בַּעֲנָנִים בְּטִילוֹלָה
בְּסוֹכוֹת הוֹשִׁיב סְגוּלָה
פָּרַס עֲנָן לְמִסְךְ וְאֵשׁ לְהֵאִיר לִילָה.
ב"א יי המעריב. אהבת עולם.

5 בְּשִׁילוֹשׁ פְּעָמֵי שָׁנָה בְּרִיאִיוֹן
לְשַׁעֲבֵר בְּאֵתִי בְּסֶךְ עַד בֵּית עֲלִיוֹן
וְנִשְׁאַרְתִּי בְּתוֹרָן, וְאֵין כִּי אִם תּוֹרַת הַגִּיּוֹן
אוֹהֵב יִי שְׁעָרֵי צִיּוֹן.
ב"א יי אוהב עמו ישראל. אמת.

— ביאור —

1 אֱמִיר: אשבח, ארומם. על-פי דברים כו יז: "אֶת יִי הָאֱמִירָת הַיּוֹם". 2 אֲשֶׁר סִיכְנִי בַּעֲנָנִים בְּטִילוֹלָה: אשר סיכך עלי בעננים בצילו. וכוונתו להושבת ישראל בסוכת עננים כשהוציאם מארץ מצרים; עי' להלן, ביאור לטור 4. בְּטִילוֹלָה: לשון צל, על-פי הארמית, כמו: "תָּסוּ בְּצִלִּי" = "שרו בטולי" (שופטים ט טו, ובתרגום). והצירוף "בעננים בטיולה" הוא כנראה על-פי אונקלוס לויקרא כג מג ("כִּי בְּסוֹכוֹת הוֹשִׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל") המתרגם: "ארי במטלת ענני אותיבית ית בני ישראל". 3 בְּסוֹכוֹת הוֹשִׁיב סְגוּלָה: בסוכות הושיב את ישראל ('סגולה', על-שום שמות יט ה) כשהוציאם מארץ מצרים, כמו שנאמר בויקרא כג מג: "לְמַעַן יָדְעוּ דִרְתִּיכֶם, כִּי בְּסוֹכוֹת הוֹשִׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". 4 פָּרַס עֲנָן לְמִסְךְ וְאֵשׁ לְהֵאִיר לִילָה: תהלים קה לט (וכתיב הפסוק: 'פָּרַשׁ'), ונדרש על ענני הכבוד שהקיפו את ישראל בצאתם ממצרים. ראה מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בשלח, מסכתא דוהי, פתיחתא, מהדורת ח"ש הורוויץ, פרנקפורט ענ"מ תרצא, עמ' 81: "הקב"ה פרש לבניו [של אברהם אבינו] שבעה ענני כבוד, שנאמר: 'פרש ענן למסך, ואש להאיר לילה'".

5 בְּשִׁילוֹשׁ פְּעָמֵי שָׁנָה בְּרִיאִיוֹן: בראיית המקדש שלוש פעמים בשנה. על-פי שמות כג יז: "שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל וְכוּןֶךָ אֶל פְּנֵי הָאֱדֹן יִי". 6 לְשַׁעֲבֵר: בזמן שבית המקדש היה קיים. בְּאֵתִי בְּסֶךְ: עליתי לבית המקדש 'בסך', כחלק מהמזון רב. עַד בֵּית עֲלִיוֹן: עד בית המקדש. והפייטן מתאר את הגעגועים לעלייה לבית המקדש, על-פי תהלים מב ה: "אֵלֶּה אֲזַכֵּרָה וְאֶשְׁכָּחָה עָלַי נֶפְשִׁי, כִּי אֶעֱבֹר בְּסֶךְ, אֲדַדֵּם עַד בֵּית אֱלֹהִים, בְּקוֹל רִנָּה וְתוֹדָה הַמּוֹן חוֹגֵג". 7 וְנִשְׁאַרְתִּי בְּתוֹרָן: נשארתי בבדידות, כתורן, כעץ גבוה הנעוץ בארץ; על-פי ישעיה ל יז: "עַד אִם נִתְרַתֵּם כְּתוֹרָן עַל רֹאשׁ הַהָרִים". והפייטן מציין זאת כניגוד לעלייה 'בסך', בהמון רב, שהיה בזמן בית המקדש. וְנִשְׁאַרְתִּי: בכתב-היד: 'ושארתי', ותיקנתי, אע"פ שקיימת צורה כזו בשמ"א טז יא: "עוֹד שָׁאֵר הַקָּטָן", שלא נראה שפייטנו נתכוון לה. וְאֵין כִּי אִם תּוֹרַת הַגִּיּוֹן: ולא נותר לנו אלא התורה שאנו הוגים ולומדים בה. וכנראה כוונתו, שבלמוד התורה אנו מקיימים את עבודת המקדש החסרה בגלות, באופן של "וְנִשְׁלֵמָה פָּרִים שְׁפָתֵינוּ" (הושע יד ג), כמדרשו בפסיקתא דר"כ, כד יט, עמ' 377: "מי משלם אותם הפרים שהיינו מקריבים לפניך? 'שפתינו', בתפילה שאנו מתפללים לפניך". 8 אוֹהֵב יִי שְׁעָרֵי צִיּוֹן: תהלים פז ב. ומדרשו בבבלי, ברכות ח ע"א: "אמר רב חסדא: מאי דכתיב 'אוהב יי שערי ציון'?"

- את יי אַברכה / אָשר ציינו לישב בַּסוכָּה / בַּחג הַסוכות
 10 בְּצִלְצַל דָּגִים ראשו / יִזְכְּנו עוד בַּמִּקְדָּשׁ / לְהַתְמַלֵּא בַּסוכות
 גִּזְר לְהַרְבוֹת צִלְתָּה / לְסַכְכָּה כְּהִלְכָתָה / בַּעֲצֵי הַסְּכֹכֹת
 דְּפִנּוּתֶיהָ נִרְמְזוֹת כַּעֲרַכְתָּ / חֲכָמִי תַעֲוֶדָה, 'בַּסֶּכֶת' / 'בַּסֶּכֶת'
 הָאֵם מְרֻבָּה חֲמַתָּה / פְּסוּלָה, מִידָתָה / בְּחֻקּוֹת עֲרוּכּוֹת
 וְכָלִי אֲכִילָה חוץ לַסּוּכָה / וְכָלִי שְׁתִּיָּה בְּתוֹכָהּ / לְעֵינֶיהָ בְּרִיכוֹת
 15 יָרִים בַּסּוּכָתָם יִבְעֻטוּ / וּבֹאֵשׁ יִי לֹהֲטוּ / בְּשִׁלְהָבוֹת מְלַחֲכוֹת

— ביאור —

ציון מכל משכנות יעקב, אוהב יי שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות. והיינו דאמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא: מיום שחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ארבע אמות של הלכה בלבד.

9 את יי אברכה: על-פי תהלים טז ז, או תהלים לר ב. אשר ציינו לישב בסוכה: ויקרא כג מב: "בַּסֶּכֶת תִּשְׁבּוּ שִׁבְעַת יָמִים". ולשון הצלעית על-פי הברכה שעל מצות סוכה: "ברוך... אשר קדשנו במצוותיו וצונו לישב בסוכה" (בבלי, סוכה מז ר"א). 10 בְּצִלְצַל דָּגִים ראשו: איוב מ לא. כלומר: בסוכה שתיעשה מעורו של לויטן. יזכנו עוד במקדשו: נזכה עוד לשבת בה בבית המקדש. להתמלא בסוכות: על-פי תחילת הפסוק באיוב שם: "הִתְמַלֵּא בְּשָׁכוֹת עוֹרוֹ", שגם כן נדרש על הסוכה העתידה להיעשות מעורו של לויטן. ראה פסיקתא דר"כ, נספח ב ('פרשה אחרת'), עמ' 456: "מִידָה הַקֶּבֶה מֵה עוֹשֶׂה, נוֹטֵל עוֹרוֹ שֶׁל לֵוִיתָן וְעוֹשֶׂה סוּכָה לְצַדִּיקִים, דְּכָתִיב: 'הִתְמַלֵּא בַּסּוּכֹת עוֹרוֹ, וּבְצִלְצַל דָּגִים רִאשׁוֹ'". והשווה: בבלי, בבא בתרא עה ע"א. וכנראה שיעור שני הטורים האחרונים: בזכות קיום מצות סוכה נזכה לשבת בסוכת עורו של לויטן. ראה פסיקתא חדתא לחג הסוכות (בית המדרש, ו, עמ' 52): "כֹּל מִי שֶׁמִּקִּיִּים מִצְוֹת סוּכָה, הַקֶּבֶה מוֹשִׁיבֹו בַּסּוּכָה שֶׁל לֵוִיתָן לַעֲתִיד לְבוֹא...". 11-14 טורים אלו עוסקים בהלכות ודיני בניית הסוכה והשיבה בה. 11 גזר להרבות צילתה: ציוה (הקב"ה) שצילתה של הסוכה תהיה מרובה מחמתה. על-פי משנת סוכה, ב: "סוכה... שצלתה מרובה מחמתה - כשירה". ועי' משנת סוכה, א א. לסככה כהלכתה בעצי הסככות: לסכך את הסוכה כראוי וכהלכה בעצים המסוככים. ראה משנת סוכה, א י: "כל דבר שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ, מסככין בו". 12 דפנותיה נרמזות כערכת חכמי תעודה: מספרן של דפנות הסוכה נרמזו בתורה, כפי שהעריכו, קבעו, חכמי התורה. ר' תעודה' היא התורה, על-שום ישעיה ח טז. 'בסכת', 'בסכת' 'בסכות': שתי פעמים כתוב בכתב חסר: 'בַּסֶּכֶת' (ויקרא כג מב), ופעם אחת בכתב מלא: 'בַּסֶּכֶת' (שם, פסוק מג), ומכך למדו חכמים את מספרן המינימלי של דפנות הסוכה. ראה: בבלי, סוכה ו ע"ב. 13 האם מרובה: אם מרובה. ותוספת הה"א היא משום האקרוסטיכון. האם מרובה חמתה פסולה: משנת סוכה, א א: "סוכה... שחמתה מרובה מצילתה - פסולה". מידתה בחוקות ערוכות: שיעורה של הסוכה - מידות אורכה, רוחבה וקומתה, ערוכות בחוקי התורה, שכולן הן הלכה למשה מסיני. ראה: בבלי, סוכה ה ע"ב. 14 וכלי אכילה: לאחר שאכלו בהם. חוץ לסוכה: כי הם מאוסים. וכלי שתייה: אפילו שנעשה בהם שימוש. בתוכה: ניתן להשאיר בתוך הסוכה, כי הם אינם מאוסים. והכל על-פי בבלי, סוכה כט ע"א. וראה גם: טור וש"ע, אור"ח, סי' תרלט סעיף א. לעיניה בריכות: הלשון על-פי שיה"ש ז ה: "עיניך בַּרְכוֹת בְּשִׁבּוֹן", אך איני יודע כוונת הפייטן, ואולי: לעיניה: מול עיניך. בריכות: מאגרי מים. כלומר: את הכלים האוגרים מים, הם כלי השתייה, תוכל להשאיר מול עיניך בסוכה; והוא המשך לצלעית קודמת. 15 זרים בסוכתם יבעטו: לעתיד לבוא יבעטו הגוים בסוכה שיעשו. ואולי יש לתקן: 'זדים', בדל"ת, והוא על-פי "וְהָיוּ כָּל יְיָדִים וְכָל עֹשֶׂה רָשָׁעָה קָשׁוּ...", על-פי יסוד הפייטן את המשך הטור, ראה בביאור לשם. ובאש יי לוהטו: וישרפו באש ה', כמו מלאכי ג יט: "וְהָיוּ כָּל יְיָדִים וְכָל עֹשֶׂה

חי יגוף כל גוים במחוג / אשר לא יעלו לחוג / את חג הסוכות
טפוליד אוגדים ארבעה / וחוגגים סוכה שבועה / כדתות הנסוכות
יונתך מקיימת להינפש / אשר יאכל לכל נפש / ואוסרת מלאכות

— ביאור —

רשעה קש, ולהט אתם היום הפא". בשלהבות מלחכות: בשלהבות אש המלחכות ושורפות. והכל עליפי תחומא, שופטים, ט, שעתידיים אומות העולם לומר לפני הקב"ה: "רבונו של עולם, תנה לנו [את התורה] מראש ונעשנה. אומר להם: מצוה קלה אני נותן לכם, אם אתם משמרין אותם - אתן לכם שכר כישראל. אמר להם: לכו עשו סוכה. הולכין ועושין סוכה כל אחד ואחד מהם, והקב"ה מוציא חמה מנרתיקה, וכל אחד ואחד מבועט בסוכתו ויוצא, שנאמר (תהלים ב ג): 'ננתקה את מוסרותימו'. והקב"ה יושב ומשחק עליהם, שנאמר (שם, פסוק ד): 'יושב בשמים ישחק'". והוספת פייטנו, שעונשם של הגוים יהיה 'באש יי לוהטו', מבוססת כנראה על פסיקתא חדתא לחג הסוכות (בית המדרש, ו, עמ' 51) המסמך לכך את המאמר: "ר' ינאי ור' שמעון בן לקיש, תרוייהו אמרי, אין גיהנם לעתיד לבא, אלא שהרשעים נדונים באותו חום של חמה וילהט אותם, שנאמר: 'כי הנה יום בא, בוער כתנור'..." והמשכו של הפסוק: "והיו כל ידים וכל עשה רשעה קש, ולהט אתם היום הפא". 16 ח: הקב"ה. יגוף כל גוים במחוג אשר לא יעלו לחוג את חג הסוכות: את כל הגוים שלא יעלו לחגוג את חג הסוכות בירושלים יגוף הקב"ה, בקלות, בלי שום כלי זין. והכל עליפי זכריה יד טז, יח: "והיה כל הנוהג מכל הגוים הפאים על ירושלם, ועלו מדי שנה בשנה להשתתחות למלך יי צבאות ולחג את חג הסוכות... ואם משפחת מצרים לא תעלה... תהיה המגפה אשר יגף יי את הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסוכות". ו'במחוג' הוא, כנראה, לשון 'מחוגה' (ישעיה מד יג), כלי מדידה, היינו כלי שאינו יכול להרוג (וכבר מצאנו אצל הפייטנים 'מחוג' במשמע 'מחוגה', כך בפיוט 'אדון אמנני' לר' שמעון ב"ר יצחק ממגנצא: "עצתי תחוג / עולם נהוג / עגד במחוג / בחקן חוג" [מחזור שבועות: לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, מהדורת י' פרנקל, ירושלים תשס, עמ' 100], היינו: הקב"ה קשר את עצת החכמה אל המחוג, שבו חקק את חוג השמים והארץ). אפשרות אחרת: 'במחוג' הוא: ברמז, במחווה עלידי תנועת יד, והוא עליפי הארמית (ראה: בבלי, ברכות מו ע"ב; חגיגה ה ע"ב, ועוד). כלומר: הקב"ה יגוף את הגוים ברמיזה ובתנועת יד קלה, היינו, אפילו לא באמירה ובדיבור. השווה ישעיה לא ג: "ויי יטה ידו, וכשל עוזר ונפל עזר, ויחדו כלם יכליון". ועי' בבלי, סנהדרין צה ע"ב, בנוגע להמתת חיל סנחריב. 17 טפוליד: ישראל, המחוברים לך, הדבקים בך. אוגדים ארבעה: אוגדים את ארבעת המינים. כי אע"פ שהאתרוג אינו נאגד עם שלושה המינים האחרים (עי' בבלי, סוכה לד רע"ב), רגילים הפייטנים לדבר על ארבעה מינים אגודים. כך למשל, ביוצר 'אכתיר זר תהלה' לר' אלעזר בירבי קליר, טור 3 (מחזור סוכות שמיני עצרת ושמחת תורה, מהדורת ד' גולדשמידט וי' פרנקל, ירושלים תשמא, עמ' 81): "גדתי ארבע / במספר רבע / לחן על ארבע". ובפירוש אשכנזי קדום נתפרש: "גדתי" לשון אגודה, כלומר, קשרתי ארבע מינים, לולב הדס וערבה, ואע"פ שהאתרוג אינו נאגד עמהם" (כת"י וטיקן, הספרייה האפוסטולית ebr. 305 [מתכ"י: F356], דף 38). אוגדים: בכתב-היד: 'אגודים', ותיקנתי. וחוגגים סוכה שבועה: חוגגים את חג הסוכות שבועה ימים. כדתות הנסוכות: כדני התורה, המכונה 'נסוכה' על-שום משלי ח כג: "מעולם נסכתי מראש", אלא הפייטן הטה את הכינוי לצורת רבים ('נסוכות') משום החרוזה. 18 יונתך: ישראל, על-שום שיה"ש ב יד. מקיימת להינפש: מקיימת את המצוה להנפש מעשיית כל מלאכה ביום-טוב. אשר יאכל לכל נפש: פרט למלאכות הנצרכות לאוכל נפש, שאותן מותר לעשות ביום-טוב. בכתב-היד נכתבה הצלעית בצורה מקוצרת: "אשר יאכ' לכ' נפש", והשלמתי את הקיצורים עליפי הפסוק. ואוסרת מלאכות: ואוסרת את שאר המלאכות. בכתב-היד: 'מלכ' = 'מלכות', ותיקנתי ל'מלאכות'. והעניין (ולשון הצלעית האמצעית) משמות יב טז: "וביום הראשון מקרא קדש וביום השביעי

- פְּנִמְתָּהּ זֹאת לְשֹׁבָה / בֶּן נֹכַח לְהַקְרִיבָהּ / מְנַחֲת מְוֹרְכֹת
 20 לְעֶרֶךְ לֶחֶם הַפָּנִים / שֶׁשׁ הַמַּעֲרֶכֶת בַּפָּנִים / שְׁתֵּים מַעֲרֹכֹת
 מְנַרְה גְּרוּתֶיהָ לְיֶסֶד / כְּמִשְׁפָּט, בְּאֵמֶת וּבְחֶסֶד / וּשְׁתֵּי הַפְּרָכֹת
 נִגּוֹף תִּיגּוֹף הַצֵּר / כָּל כְּלִי עָלָיו יוֹצֵר / כִּי חִירָךְ מַעֲרֹכֹת
 סוֹעֶרָה לֹא נֹחֶמָה / כְּמֵאֶז אוֹתָהּ תִּרְחֶמָה / וְהַעֲלָה לָהּ אֲרוּכֹת
 עֲטָרָה תַעֲטִירֶנּוּ לְהַזְבִּיד / כְּמֵאֶז עַל יְדֵי דָוִד / וְרִכִּיד וּמְנִיכֹת
 25 פְּנִיךָ לְרֹאוֹת כְּאֵלֶיהָ / אֲזִי יִהְיוּ רְגְלֶיהָ / בְּמוֹת דֹּרְכֹת

— ביאור —

מקרא קדש יהיה לכם, כל מלאכה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. ואע"פ שהפסוק מדבר על פסח הביאו פייטננו בנוגע לחג הסוכות, כי מפסוק זה למדים על היתר עשיית מלאכת אוכל נפש בכל הימים טובים, ראה, למשל: בבלי, ביצה כא ס"א. | 19 כנמתה זאת לשגבה: כדיבורך לישראל ('זאת', על-שום שיה"ש ג ו) את איסורי המלאכות ביום טוב, כדי לחזקם ולשגבם. כן נזכה להקריבה מנחות מורכבות: כן נזכה לקיים את שאר מצוות החג שלא ניתן לקיימן בגלות, והיא עבודת המקדש, שפרטים ממנה מונה הפייטן בסיום הטור הנוכחי ובטורים הבאים (20-21). מנחות מורכבות: אחד מסוגי המנחות שהקריבו בבית המקדש (ויקרא ו יד: "על מחבת בשמן תעשה, מרֶבֶכֶת תְּבִיאָנָה..."), ומשום החריזה הפכה הפייטן לצורת רבים. | 20 לערוך לחם הפנים, שש המערכות בפנים, שתיים מערכות: לערוך את לחם הפנים, ששה לחמים בכל אחת משתי המערכות. והכל על-פי ויקרא כד ה-ו: "וְלִקְחָתָ סֶלֶת, וְאִפִּיתָ אֹתָהּ שְׁתֵּים עָשָׂרָה חִלּוֹת... וְשִׁמְתָּ אוֹתָם שְׁתֵּים מַעֲרֹכֹת, שֶׁשׁ הַמַּעֲרֶכֶת, עַל הַשֻּׁלְחָן הַטָּהוֹר לִפְנֵי יְיָ". בפנים: כנראה: בהיכל, שם עמד השולחן. | 21 מנרה נרותיה ליסד כמשפט: ליסד ולכונן כראוי את המנורה ונרותיה. ושתי הפרכות: שתי הפרוכות שחצצו בין ההיכל לקודש הקודשים; עי' משנת יומא, ה א. | 22 נגוף תיגוף הצר: תנגוף את המיצר לישראל, הם הגוים. כל כלי עליו יוצר: כל כלי זין שייצרו ויתקינו יבוא עליו, על הצר. והוא על-פי ישעיה נד יז, בהיפוך (מברכה לישראל לקללה לגוים): "כָּל כְּלִי יוֹצֵר עֲלֶיךָ לֹא יִצְלַח". כי חירך מערכות: על-פי שמ"א יז כו: "כִּי חִירָךְ מַעֲרֹכֹת אֱלֹהִים חִיִּים". | 23 סוערה לא נוחמה: כנסת ישראל הסוערת בגלותה, מרוב צרותיה, אשר לא נוחמה. והצלעית מישעיה נד יא: "עֲנִיָּה סֹעֶרָה לֹא נִחֶמָה". כמאז: כהבטחתך מאז, מלפני זמן רב. אותה תרחמה: תרחם עליה ותגאל אותה. והעלה לה ארוכות: רפואות, כינוי לגאולה. והוא על-פי ירמיה ל יז: "כִּי אֶעֱלֶה אֶרְכָּה לָךְ וּמִמְכֹּתֶיךָ אֶפְאַךְ, נָאִם יְיָ". | 24 עטרה תעטרינו: מהבטחות הגאולה העתידה, כמו ישעיה כח ה: "בְּיוֹם הַהוּא יִהְיֶה יְיָ צִבְאוֹת לַעֲטֹרַת צִבִּי וְלַצִּפִּירַת תְּפָאֶרֶת לְשָׂאֵר עַמּוֹ". להזביד: לתת לחלקנו. 'זבד' הוא חלק ונחלה; עי' בראשית ל כ ובתרגום אונקלוס. בכתב־היד ניתן לקרוא 'להזכיר', אך נראה שיש לקרוא 'להזביד', שאותיות כ"ף-ב"ת ורי"ש-דל"ת קרובות בצורתן בכתב־היד, והחריזה מסייעת לקריאה הממולצת (וחריתו להזביד/דוד — חריזה צלילית שאינה פונטית — של פייטננו מוכרת מפיוטים רבים אחרים, ראה: ש' אליצור, 'חריות הפיוטים ודרכי ההגייה של בני צרפת ואשכנז הקדומים', לשוננו, נח [תשנד-תשנח], עמ' 325). כמאז על ידי דוד: כפי שהיה בעבר בימי דוד המלך. ורביד ומניכות: חוזר אל תחילת הטור: תעטרינו בעטרה וגם ברביד ומניכות, שהוא תכשיט לצוואר (על הרביד, עי' יחזקאל טז יא; ו'מניכות' הוא רביד בארמית, בהטייה לרבים, על-פי דניאל ה ז: "וְהַמְנִיכָא דִּי דִּבְכָּא עַל צִנְאָרָה"). | 25 פניך לראות כאלה: לראות את פני השכינה כפי שראה אליהו הנביא (עי' מל"א יט יא ואילך), והוא מהבטחות הגאולה העתידה. ראה בבלי, תענית לא ס"א: "עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר (ישעיה כה ט): 'ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושענו, זה יי קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו'". אז יהיו רגליה: של כנסת ישראל.

צור מבור והעלה שור / והיה העקוב למישור / והגבוהות נמוכות

קומם בנות מי זאת / להושיבן בפרזות / בטוחות ושדוכות

ריבה ריבינו וגאלינו / למה סובך תנהלינו / מציץ מתרכות

שודדיי תמציא צרות / ידי עשו השעירות / דמינו שופכות

תתן אמת ליעקב / חסד לאברהם לנקוב / ממעון הברכות. 30

אל תתעלם מתחינתינו / פנה אלינו וחוננו / שועתינו סכות.

רוחק מרשעים ישועה פי מרדו בך

— ביאור —

במות דורכות: דורכות על במות הגוים, והוא סמל להשפלתם וכניעתם, כמו: "ויקחשיו איביך לך, ואפה על במותימו תדרך" (דברים לג ט). 26 צור מבור: חזק את ישראל מהגלות הנמשלת לבור. ואולי יש לנקד: 'צור', כמו: נצור. היינו: שמור את ישראל מהגלות המשולה לבור. והעלה שור: תעלה מבור הגלות את ישראל הנמשלים לשור; והכינוי עלישום דברים לג יז. ואולי צ"ל: 'העלה', בלי וא"ו, וכל הצלעית עניין אחד: צור: כינוי-פנייה להקב"ה, עלישום שמ"ב כג ג ועוד. מבור העלה שור: מבור הגלות תעלה את ישראל, הנמשלים לשור. והיה העקוב למישור, והגבוהות נמוכות: מהבטחות הגאולה העתידה. על-פי ישעיה מ ד: "כל גיא ינשא, וכל הר וגבעה ישפלו. והיה העקב למישור, והקצבים לבקעה". ומשום החריזה שינה הפייטן את "הקצבים לבקעה" ל"הגבוהות נמוכות", כלומר, ההרים הגבוהים יהיו למקום נמוך ומישורי. והגבוהות: בכתב-היד: 'הגבו', והשלמתי את הקיצור. 27 קומם בנות מי זאת: רומם וחזק את כנסת ישראל, המכונה 'מי זאת' עלישום שיה"ש ג ו. והפייטן מכנה את כנסת ישראל 'בנות מי זאת', בשביל החריזה שהיא בהטיה ללשון נקבה ברבות. להושיבן בפרזות: להושיבה בירושלים, והכינוי עלישום זכריה ב ח: "פרזות תשב ירושלים". בטוחות ושדוכות: בטוחה ורגועה. ושדוכות' הוא לשון רגיעה ומנוחה על-פי הארמית, כמו: "ותשקוט הארץ" (שופטים ג יא), מתורגם בתרגום יונתן בן עוזיאל: "ושדוכת ארעא". 28 ריבה ריבינו וגאלינו: תהלים קיט קנד, בשינוי קל. ריבינו: בכתב-היד: 'ריבתו', וכנראה יש לתקן: 'ריבינו'. למה סובך תנהלינו: מדוע תנהיג אותנו במקום של סכך עצים ושיחים, או במאורת חיות ביער (כמו ירמיה ד ז: "עלה ארנה מספכו"), והוא משל לגלות בין הגוים. ואולי יש לקרוא ולנקד: 'סוכך', בכ"ף (כי ב"ת וכ"ף דומות מאוד בכתב-היד), ועניינו: רוכן, גוהר. כלומר: מדוע תנהיג אותנו כסוככים על הקרקע, מרוב צרות. ולשתי ההצעות כוונת הפייטן ההפך מתהלים כג ב: "על מי מנחות ינהלני". מציץ מחרכות: כינוי-פנייה להקב"ה, עלישום שיה"ש ב ט, בשינוי לצורך החריזה. 29 שודדיי תמציא צרות: לשודדים וחומסים אותי תמציא צרות. והם ידי עשו השעירות: על-פי בראשית כז כג. 30 תתן אמת ליעקב, חסד לאברהם: מיכה ז כ: "תתן אמת ליעקב, חסד לאברהם, אשך נשבעת לאבחינו מימי קדם". לנקוב: לפרש. כמו בראשית ל כח: "נקבה שוכך עלי". ממעון הברכות: ממקור הברכות. 31 אל תתעלם מתחינתינו: כך בברכת 'עננו' לתענית צבור (ראה: סדר עבודת ישראל: נוסח אשכנז, רדליים תרכ"ז, עמ' 98), על-פי תהלים נה ב: "אל תתעלם מתחנתי". פנה אלינו וחוננו: על-פי תהלים כה טז, בהטיה ללשון רבים. שועתינו סכות: האזן לתפילותינו. וסכות' הוא לשון שמיעה והאזנה, כמו דברים כז ט: "הסכת ושמע ישראל".

32 רוחק: כנראה צ"ל: 'רחוק', כלשון הפסוק, ראה בהמשך הביאור. מרשעים ישועה, כי מרדו בך: על-פי תהלים קיט קנה: "רחוק מרשעים ישועה, פי חקיך לא דרשו". ואולי יש לתקן: 'רחוק ישועה מרשעים', כדי להוציא את החתימה 'אפרים'; ראה לעיל במבוא. מרשעים: בכתב-היד:

על כן לא יראו ברוב טובך
הצפון לחסידך / לציון בשוכך
נגילה ונשמחה בך.

35 בגילה ברנה. מלכותך ראו בניך.

האזרח והגר יוצאים מדירת קבעי
יושבים בדירת עראי, יי סלעי
אהבתי מצותיך, בם לשעשעי
אחסה בו, מגיני וקרן ישעי.

זה צור ישעינו פצו פה ואמרו. ונאמר: כי פדה יי את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו.

40 מאד נכספה נפשי לראות נועמו
לראות את פני האדון יי אלהי עולמו
כי לא יטוש יי את עמו
וגואלינו יי צבאות שמו.
ב"א יי, מלך צור ישראל וגואלו. השכיבנו.

— ביאור —

'מרשיעים', ותיקנתי. | 33-34 על כן לא יראו ברוב טובך הצפון לחסידך: על-פי תהלים לא כ. טובך: הכ"ף הסופית אינה נראית בכתב-היד, שמקום הכריכה הבליעה, והשלמתי מסברא על-פי החרזיה. לציון בשוכך: כשתשוב לציון, לירושלים. והפייטן הפך את הסדר הראוי ('בשוכך לציון'; וכך בברכת העבודה) משום החרזיה. | 35 נגילה ונשמחה בך: שיה"ש א ד.

36 האזרח והגר: הלשון על-פי ויקרא יח כו. ובנוגע למצות סוכה נאמר שם כג מב: "כל האזרח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַסֹּכֶת". יוצאים מדירת קבעי: יוצאים מדירתם של כל השנה, שהיא דירת קבע. והפייטן נקט בצורה החרזיה 'קבעי' משום החרזיה. | 37 ויושבים בדירת עראי: בסוכה. וראה בבלי, סוכה ב ע"א: "אמרה תורה: כל שבעת הימים, צא מדירת קבע ושב בדירת עראי". יי סלעי: שמ"ב כב ב. ושיעור העניין: תשב בסוכה והקב"ה יחזק אותך כסלע ויגן עליך. השווה פסיקתא דר"כ, נספח ב ('פרשה אחרת'), עמ' 454: "כל מי שמקיים מצות סוכה בעולם הזה, מסיך עליו מן המזיקין שלא יזיקו אותו, שכן הוא אומר: 'באברתו יסך לך' (תהלים צא ד)". ראה גם מנורת המאור לר' ישראל אלנקאווה, ב, פרק התפילה, הלכות סוכה, עמ' 431: "כשיצא מבית הכנסת, יכנס לסוכתו ולולבו בידו, וכשישב בסתר עליון, שהיא הסוכה... יהיה מובטח שינצל מן היסורין...". | 38 אהבתי מצותיך, בם לשעשעי: על-פי תהלים קיט מז: "וְאֶשְׁתַּעֲשַׁע בְּמִצְוֹתֶיךָ אֲשֶׁר אֶהְבֵּתִי". | 39 אחסה בו, מגיני וקרן ישעי: שמ"ב כב ג; תהלים יח ג. והפסוק מדבר על הקב"ה.

40 מאד נכספה נפשי לראות נועמו: לראות את נועם השם בהיכלו. והוא על-פי תהלים פד ג: "וְנִכְסְפָה וְגַם כְּלָתָה נַפְשִׁי לַחֲצֹרֹת יְיָ". נועמו: בכת"י הילדסהיים: 'נעמו'. | 41 לראות את פני האדון יי אלהי עולמו: לראות את פני האדון, שהוא ה' אלהי העולם. ולשון הטור על-פי שמות לד כג: "וַיֵּרָאָה כָּל זִכְרוֹךְ אֶת פְּנֵי הָאָדֹן יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל". תיבת 'האדון' רק בכת"י הילדסהיים. | 42 כי לא יטוש יי את עמו: שמ"א יב כב. | 43 וגואלינו יי צבאות שמו: ישעיה מז ד (ובפסוק: 'גואלנו', בלא וי"ו בתחילה).

אורח חיים ושובע שמחות להשביעה

45 לאמר, הניחו לעיף זאת המרגע

יסתירנו בסתר אהליו להושיעה

כי יצפננו בסוכה ביום רעה.

[ב"א יי, הפורש סוכת שלום עלינו].

44 אורח חיים ושובע שמחות להשביעה: עליפי תהלים טז יא: "תודיעני ארח חיים, שבע שמחות אַת פִּנִּיךְ". להשביעה: כך בכת"י הילדסהיים, אבל בכת"י אוקספורד: 'להשביע', ונוסח זה אינו תקין לפי החריזה. | 45 לאמר, הניחו לעיף זאת המרגע: עליפי ישעיה כח יב: "אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים, זאת המנוחה, הניחו לעיף, וזאת המרגע". המרגע: בכת"י הילדסהיים: 'המרגוע'. אבל כנראה צ"ל: 'המרגעה', מפני החריזה. | 46 יסתירנו בסתר אהליו להושיעה: כדי להושיע אותנו. והטור עליפי תהלים כז ה: "יסתירני בסתר אהליו, בצור יְרוּמָּמִי". והפסוק מתקשר לחג הסוכות משום פתיחתו, שהובאה בטור הבא. אהליו: בכת"י הילדסהיים: 'אהולי'. | 47 כי יצפננו בסוכה ביום רעה: תהלים כז ה, בשינוי קל: 'יצפננו' במקום 'יצפנני' שבפסוק. ובכת"י הילדסהיים ככתיב הפסוק. הפייטן חתם בפסוק זה, אע"פ שהוא מסתיים במילים "ביום רעה", כדי להעביר לחתימת ברכת השכיבנו: "הפורש סוכת שלום עלינו". וההפניה לחתימת הברכה חסרה בכתביהיד והשלמתיה מדעתי.